

drámatörténetnek, valamint a recepció- és kultúrakutatásoknak is nélkülözhetetlen előfeltétele lesz. Emellett számos írónk színpadi utóéletéről és több kritikusunk színírbíró tevékenységéről is új adatokkal gazdagítja ismeretünket.

Bár érthető a sajtó alá rendezőnek terjedelmi okokra hivatkozó magyarázata, mégis sajnálatos, hogy egy ilyen teljességre törekvő összegző forráskiadvány nem tartalmazza a *Színházi Hírek 1780–1803* című kötet (összeáll.: Wellmann Nóra, Bp. 1982.) és a *Nemzeti Játékszíni Tudósítások* (kiad.: Enyedi Sándor, Bp. 1979.) színikritikáit, amelyek legelső magyar újságjainkban jelentek meg. E két, a színháztörténeti könyvtársozozatban megjelent munkák ugyanis sok gyűjteményünkben hiányoznak.

Kerényi Ferencnek *A magyar színikritika kezdetei (1790–1837)* című háromkötetes forráskiadványa méltán nyer helyet a korszakra vonatkozó legfontosabb kézikönyveink között. Az MTA Irodalomtudományi Intézete által megindított sorozatnak ezen újabb nagyértékű köteteit a Mundus Magyar Egyetemi Kiadó jelentette meg a kiadvány tartalmához méltó izléses formában.

KÓKAY GYÖRGY

Knapp Éva: *Officium Rákóczianum. Az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai.* Bp. 2000. Borda Antikvárium, 200 l.

Knapp Éva magyarországi vallásos társulatokat és kiadványaikat feltáró munkásságához szorosan kapcsolódik az a kötet, amelyet a Borda Antikvárium igényes külső kiállításban jelentetett meg a legnépszerűbb magyarországi társulati kiadvány, az *Officium Rákóczianum* kiadástörténetéről. Mind a bibliográfiával, mint az azt kiegészítő alapos kiadástörténeti-művészettörténeti tanulmánnyal a szerző jelentős mértékben meghaladta a kutatás korábban elért szintjét, amelyet Holl Béla – legutóbb az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* számára összefoglalt –

ezirányú kiadástörténeti és bibliográfiai kutatásai képviseltek.

Az egyik legfontosabb új eredmény magának az *Officium Rákóczianum* elnevezés eredetének a tisztázása. A jeles történetíró Katona Istvánt, amikor 1754-ben a kassai jezsuita rendtársaknál a kötet összeállítójának személyét nyomozta, kissé „félretájékoztatták”, s így a tőlük kapott válasz alapján (I. Rákóczi Ferenc egykori kassai filozófia-tanára volt a szerző) későbbi történészek Ordódy János jezsuitát azonosították szerzőként. Utóbb, Sommervogel alapján Szorsa Mihály jezsuita neve is felmerült, majd II. Rákóczi Ferencé is teljesen tévesen, a Rákóczi névvel kapcsolatosan pedig közel fél évszázaddal ezelőtt Rákóczi Erzsébetnek, II. Rákóczi Ferenc művelt, verseket is író nagynénjének neve is. Knapp Éva most hitelt érdemlően bebizonyítja, hogy az imádságoskönyv nem II. Rákóczi Ferenchez ill. környezetéhez kötődik, hanem I. Rákóczi Ferencről kapta a nevét. Az ifjú I. Rákóczi Ferenc ugyanis 1662-ben mecénása volt egy Nagyszombatban kiadott latin nyelvű *Manualénak*. Ez a társulati használatra kiadott kötet tekinthető az *Officium Rákóczianum* előzményének, de az eredet-vizsgálat során egészen az 1630-as évekig vissza lehet nyúlni. A Rákóczi nevet és címet az imádságoskönyv feltehetően csak 1676, I. Rákóczi Ferenc halála után kezdte viselni: pontos évet nem lehet tudni, hiszen az első ilyen című kiadvány csak 1693-ból maradt fenn. Knapp megvizsgálja a társulatok részére kiadott kézikönyvek és az *Officium Rákóczianum*-kiadások összefüggését: a társulati kézikönyvek legnépszerűbb részei, a kiofficiumok kerültek először a kiadványba, ezért összefüggésük igen szoros, de a 17. század végétől ezek a kiadványok már két független sorozatnak tekinthetők. Az *Officium Rákóczianum*ok, e laikus breviáriumok tartalma azonban nemcsak a kialakulása első évtizedeiben, hanem később is több módosuláson, szerkezet-változáson ment keresztül: a legnagyobb mértékben talán akkor, amikor a felvilágosodás szellemétől áthatva drasztikusan lecsökkentették az officiumok számát huszonötörről kilencre. (Ez a latin nyelvű kiadásokra vonatkozik: a magyar nyelvű *Officium*

*Rákóczi*anum-kiadások függetlenek a latintól, annak nem fordításai, hanem önállóan alakultak ki még a 17. században.)

Az *Officium Rákóczi*anumnak, mint sok más kedvelt imakönyvnek, igen fontos részét képezték az illusztrációk. A latin nyelvű kiadások általában magasabb használói körnek készültek, igényesebb rézmetszetekkel, míg a nemzeti nyelvű, szélesebb rétegeknek szánt kiadásokban inkább szerényebb réz- ill. fametszetek fordultak elő. A leggyakoribbak a címlap előtti *Patrona Hungariae*-metszetek; a kiadásoknak több mint a felében azonkívül még további metszetek szerepelnek. A szerző nagy gondot fordít minden metszetek, szentképek és egyéb ábrázolások számbavételére, típusaik, ikonográfiai jellegzetességeik megállapítására, a metszők személyének azonosítására. A 18. században, az *Officium Rákóczi*anum-kiadások fénykorában, csak a hazai kiadások illusztrálásában (1730-tól, az első szignált metszettől) a következő hazai és külföldi metszők közreműködtek: S. M. Martin, Franz Leopold Schmitner és Johann Christoph Winkler bécsi, Sebastian Zeller pozsonyi, Georg Christian Kilian augsburgi és Johann Philipp Binder budai metszők. Sebastian Zeller pozsonyi rézmetsző munkája ill. nyomdatörténeti adatok alapján még egy 1764–1766 közötti nagyszombati kiadást is lehetett feltételezni. (Georg Christian Kilian augsburgi rézmetsző magyarországi munkájával kapcsolatban itt említjük meg, hogy 1754–1755-ben a kassai kollégium összesen 334 forintot fizetett neki az elkészített rézmetszete-kért, vö. OSzK Évkönyv 1984/85, 349: ebben az összegben nemcsak az *Officium Rákóczi*anum, hanem a *Tavaszi rózsza* című áhítatoskönyv metszetei is benne lehettek.)

A kötet bibliográfiai része az *Officium Rákóczi*anum száz kiadását írja le 1693 és 1882 között: legnagyobb számban latin nyelvűeket, továbbá magyar és német nyelvű kiadásokat. A mű legtöbbször Nagyszombatban látott napvilágot, azonkívül Bécsben és Zágrábban, Kassán majd Budán: a 18. század végén, a 19. század első felében pedig leginkább a budai Egyetemi nyomda kiadványa volt. Az *Officium Rákóczi*anum kiadása az 1770-es évekig szinte mindenütt a

jezsuiták vezette társulatokhoz kötődött: vagy jezsuita nyomdában jelent meg, vagy olyan városban, ahol a jezsuitáknak kollégiumuk volt. A bibliográfia érdekessége a külföldi, ausztriai, németországi, lengyelországi, csehországi, velencei, latin ill. német nyelvű kiadások számbavétele. A bibliográfiai leírás alapjául a fennmaradt példányok szolgáltak, ill. – nyolc esetben a száz tétel közül – korabeli megbízható híradás. Önálló tételként kerültek a bibliográfiába kiadásváltozatok is, amikor a címlap és bizonyos részek azonos szedésűek voltak, de a terjedelem egyes többlet-szövegek miatt a két kiadásban jelentősen eltért egymástól.

A bibliográfia értékét mutatja, hogy több mint húsz esetben eddig nem ismert kiadást ír le a szerző. Jogosan lehet feltételezni, hogy a nagyon népszerű imakönyvnek nem minden kiadása maradt fenn. Azok a tételek azonban, amelyek a bibliográfia végén, attól elkülönítve, a feltételezett példányok között szerepelnek, háromféle kategóriába is beleillenek: téves adatok helyreigazításai, példány hiányában megbízhatóan nem azonosítható kiadások ill. újabb feltételezések editio-jelzések vagy más kiadástörténeti szempontok alapján. Ez utóbbiak, úgy érzem, nem minden esetben igazolhatók kellő mértékben, főleg a korai kiadásoknál. A „kiadások átlagos gyakorisága” alapján kialakított feltételezésekkel igen óvatosan kell bánni. Kérdés ugyanis, hogy a nagyszombati 1693-as kiadás címlapján található kifejezés, az „Editio novissima, omnibus prioribus auctior et locupletior” valóban már egy *Officium Rákóczi*anum című kiadásra vonatkozik, vagy a sok, némileg eltérő, rokon jellegű társulati kézikönyv-kiadásra. Ekkortájt még a legjobban szervezett jezsuita nyomdákra sem volt jellemző, hogy kiadásait, ezek sorszámát pontosan nyilván tartották volna. Kérdés, hogy az 1730-ban ill. 1732-ben Kassán megjelentetett *Officium Rákóczi*anum előtt lehet-e feltételezni két korábbi kassai kiadást, amikor a 17. században, 1695–1715 között Kassán nemhogy a jezsuita tipográfia, de a városi nyomda sem működött, és a kassai kollégium az 1670-es évek után csak 1716-tól tartott fenn újra tipográfiát? A kassai 1730-as

Officium Rákócianum címlapján az „omnibus prioribus correctior, auctior et locupletior” kifejezés pontosan megfelel az ugyanebből az évből származó nagyszombati kiadvány megjelölésének (l. a 7. és 9. tételt), és ezért önmagában még nem ad okot újabb kiadás feltételezésére (vö. a 204. tétellel). E két utóbbi megjegyzéssel csak azt kívánjuk szemléltetni, hogy mennyire nem lehet bizonyos időszakokra vonatkozóan „átlagos kiadás-gyakorisággal” megbízhatóan számolni.

A kötet kiállítása a Borda-Antikvárium igényessége következtében igen látványos. A valamennyi ismert kiadványról közölt címlapfotó, a kiadások teljes metszetanyagának közlése nemcsak a könyv esztétikumát szolgálja, hanem kiadástörténeti kérdésekben is igen jó eligazítást nyújt: melyek a kiadás-történetileg egy sorozatot alkotó kiadványok, egy-egy kiadásnak melyik a közvetlen előzménye stb. Nagy értéke a kötetnek, és a valójában elérhető bibliográfiai teljességet szolgálja, hogy nemcsak hazai és külföldi közgyűjteményekben végzett kutatások eredményeit tárja fel, hanem hazai magángyűjtők feltve őrzött unikumaira is felhívja a figyelmet.

PAVERCSIK ILONA

Régi magyar metszetek: Látképek, térképek, életképek, arcképek: Szántai Lajos gyűjteménye. /Gravures Anciennes de la Hongrie: Vues de Villes, Cartes, Personnages, Costumes: Collection de Szántai./ [Szerk. BORDA Lajos, BORDA Lajosné]. Bp. Borda Antikvárium, 2001. 78 l. ill. + 1 mell. /Műgyűjtő magyarok 3./

A Borda Antikvárium „Műgyűjtő magyarok” címmel 1998-ban megújult ajánlójegyzék-sorozatának harmadik kötetével kétévnyi várokozás után idén tavasszal lépett közönsége elé. A patinás könyvkereskedés aktuális szerzeménye Szántai Lajos, az *Atlas Hungaricus* szerzője gyűjteményéből származik. Az érdeklődők az állományt 2001. június 15. után három héten át tekinthették meg az Országos Széchényi Könyvtárban rendezett kiállításon.

Borda Lajos egy 2000-ben adott interjúban a „Műgyűjtő magyarok” alapelvét így foglalta össze: „... értékhorozók és -teremtők ... egy-egy hozzánk kerülő nagy magángyűjteményt történetileg, szakmailag feldolgozunk, kiállítunk, bemutatjuk a tulajdonosát ... Csak színvonalas gyűjteményekkel foglalkozunk, olyanokkal, amelyek vagy a tartalmuk, vagy a tulajdonosuk, esetleg a nyomdászuk, a kötésük miatt képviselnek jelentős értéket. Mivel az anyag dokumentált, benne szerepel a volt tulajdonos ex librise, ismét lesz múltja is. Nem mindegy ugyanis, hogy egy könyv kinek a tulajdonában volt.”

Szántai Lajos 1956 óta Franciaországban él, s Párizsban dolgozott mérnökként egészen 1997-ig. A honvágy inspirálta gyűjtőszerveződéséről és annak ars poeticájáról vallja: „1967-ben vettem az első térképet: Delisle Magyarország lapját, és az első városképet: Braun-Hogenburg Kolozsvár metszetét. Egy kicsit hazakerültem ... A gyűjtés egy kellemes betegség, amelynek gyógszere a kívánt tárgy birtoklása. De a birtoklásán kívül van egy másik rugó is, főleg nálunk, kintélőknél, ez pedig a nemzetszolgálat. Törődni az elhagyott hazával, s tenni érte valamit.” A régi metszetek avatott ismerőjéről a következőket írja a barát, Zöld Ferenc az *Atlas Hungaricus* előszavában: „A gyűjtő különleges ember – legyen a könyv, a metszet, a porcelán, netán a céhlevelek szerelmese –, kitaró állhatatos, időt, fáradságot és pénzt nem kímélve nyomoz, újabb és újabb példányok után – évtizedekig. A magángyűjteményekből épülnek fel a köz olyan kincstárai, mint az Országos Széchényi Könyvtár, ... A gyűjtőből előbb-utóbb óhatatlanul a téma szakértője, szakírója lesz, s az is szinte elkerülhetetlen, hogy gyűjteményének kincseit a nyilvánosság elé bocsássa.”

A szép antikvárkatalógus borítódíszítéséhez az adott anyagból kölcsönözték azt a dekoratív rézmetszetet, amely a magyar huszárok lovasbandériumát vonultatja fel. A külső kép szimbolizálja a tartalmat. Kézbevételekor jól esik a szemnek az arányos tipográfiai tagoltság, és a bőséges képanyag súlyozott megjelenítése. Az egyes tételeket vastagabb szedéssel, betűhűség-gel emelték ki az azonosítást segítő leíró szö-